

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

ESKİ TÜRK EDEBİYATINA GİRİŞ - I DERS NOTLARI

1. Sınıf - 1. Dönem

İsa SARI
www.isa-sari.com

GİRİŞ

Mısra

Arapça "kapı kanadı" anlamına gelmektedir. Nazım terimi olarak ise "tam aruz kalıbıyla söylenmiş olan beytin yarısı"dır.

- Nazım parçasını oluşturan her bir satırdır.
- Nazım içinde göze çarpan mısralara *mısra-ı berceste* (fırlamış mısra) denir:

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş

Bâkî

- Berceste, aynı zamanda bir şiiri ya da fikri övmek için de kullanılır (*şî'r-i berceste, fikr-i berceste*).
- *Azâde* veya *mısra-ı âzâde* ise, öteki mısraları unutulmuş veya tek başına anlamlı olan mısralara denir.
- Ayrıca, bir beytin anlam bakımından birbirine bağlı olmayan iki mısraının her birine de *âzâde* denir.

Beyit

Arapça "çadır, ev, oda" anlamlarındadır.

- Nazımda iki mısra bir beyit oluşturur.
- İlk mısraına *sadr* ikincisine ise *acûz* denir.
- İki mısraı birbirine kafiyeli olan beyitlere *mukaffâ*, *musarrâ* veya *matlâ*; kafiyeli olmayanlarına ise *müfred* veya *ferd* denir.
- Nazım parçasının içinde, anlamı kendi içinde tamamlanmayıp alttaki beyitlere de geçen beyitlerin her birine *merhûn* denir.

NAZIM ŞEKİLLERİ

A. Beyitlerden Oluşan Nazım Şekilleri

1. Tek Kafiyeli Olanlar

a. Kaside

- *Niyet etmek, yaklaşmak* anlamındaki *kasada* sözünden türemiştir. Bir kişiyi övmek ve genellikle karşılığında yardım istemek için yazılır.
- 9 beyitten 100 beyte kadar aynı aruz kalıbıyla yazılır ve aa, ba, ca... şeklinde kafiyelenir.
- İlk beytine *matla* son beytine *makta* denir. En güzel beytine ise *şah-beyt* ya da *beytü'l kasid* adı verilir. Şairin mahlasını söylediği beyte *taç-beyt* denir. Mahlas, genellikle dua kısmında ve kasideyi bitirmeden söylerler.
- Konuyu işleyiş bakımından *Nesib* (Konusu sevgili) veya *Teşbib* (Konusu sevgili dışında) ile başlayan kaside *Methiye* ile devam eder, *Fahriyye*'den sonra *du'a* kısmı ile sona erer.
- Şair, kasidenin başında aşktan, aşkın verdiği acılardan, sevgilinin güzelliğinden ya da başka konulardan söz edebilir.
- *Nesib* kısmının sonunda uygun bir beyitle asıl konuya girer. Bu geçiş beytine *Girizgah*, bu kısımdan sonra gelen beyte *Maksad*, *Maksud*, ya da *Medhiyye* denir.

b. Gazel

- Gazelin başlangıcı Arap şiiridir. Önce İran edebiyatına oradan da Türk edebiyatına geçmiştir.
- Arap gazellerinde anlatılan sevgiliye *gâzil* denir.
- Gazel, Arapçada *kadınlarla sevgi üzerine konuşmak* anlamına gelmektedir.
- Nazım terimi olarak gazel, kafiyeli örgüsü aa, ba, ca... olan bir nazım şeklidir.
- Kafiyeli olan ilk beytine *matla*, ikinci beytine *hüsn-i matla*, Son beytine *makta*, sondan bir önceki beytine *hüsn-i makta* denir.
- Gazelin en güzel beytine *şah-beyt* ya da *beytü'l gazel* denir.
- Şair, gazelin maktasında adını söyler. Buna *tahallüs* denilir. *Mahlas* ise şairin sonradan aldığı ikinci addır.
- Mahlaslar genç şairlere, tanınmış şairlerin onlara *mahlasnâme* yazmaları sonucu verilir.
- Türk edebiyatında gazeller 4-15 beyit arasında yazılmıştır. Kesin bir kural olmamakla birlikte genelde 5,7,9 gibi tek sayılarda yazılmışlardır.
- 15 beyitten uzun gazellere *gazel-i mutavvel* denir.
- Bazen matla mısralarından birisi gazelin sonunda tekrarlanır. Buna *redd-i mısra* denir.
- Asıl konusu "aşk" ve "sevgili"dir. Sevgili ile ilgili olarak şarap ve tabiatın söz edilir.
- Yalnız beyit ve kafiyelerle birbirine bağlanmamış, bütünüyle bir konuyu da ele alıyorsa bu tür gazellere *yek-ahenk* gazel denir.
- Bütün beyitleri aynı güçte ve özellikte söylenmişse bu tür gazellere de *yek-âvâz* gazel denir.
- Matladan sonra gelen beyitlerin ilk ve ikinci mısra ortalarının ilk mısraının sonu ile kafiyelendiği gazellere *musammât gazel* denir.
- Her mısraında aks sanatı yapılmış olan gazellere *mükerrer gazel* denir.
- Gazelin her mısraına kısa mısralar eklenerek yazılan gazellere *müstezad* denir.
- Bir şairin gazeline aynı vezin ve kafiyede bir başka gazel söylemeye *tanzir etme* veya *cevap verme* denir. Söylenilen bu gazele de *nazire* denilmiştir.

c. Müstezat

- Arapça *zyd* kökünden türemiştir. Eklenmiş anlamındadır. Gazelden türemiş bir şekildir.
- Gazelde, her mısraının altına kısa bir mısra eklenmesiyle oluşur.
- Divan edebiyatında kullanılmasına karşılık daha çok halk edebiyatında benimsenmiştir.
- Çok az da olsa beyitleri altı mısra olan yani iki ziyadeli müstezatlarda söylenmiştir.
- Dört mısralı olanlara *sade*, altı mısralı olanlara ise *çift* denir.

ç. Kıt'a

- Parça anlamına gelen kıt'a, nazım terimi olarak iki ya da daha çok, 9-10 beyte kadar olan, matla ve mahlas beyti bulunmayan, aa, ba, ca... gibi kafiyelenmiş olan nazım şeklinin adıdır.

d. Nazm

- Konusu ve öteki özellikleriyle kıt'anın aynısıdır.

2. Ayrı Kafiyeli Olanlar

a. Mesnevi

- Sözlük anlamıyla *ikişer* veya *ikişerlik* demektir.
- Edebiyatta, aynı vezinde ve her beyti kendi arasında ayrı ayrı kafiyeli olan nazım şekline verilen isimdir.
- Her beytin anlamını kendi içinde tamamlaması, öteki beyitlere geçmemesi zorunludur.
- Beyitler arasında yalnızca konu birliği vardır.
- 20-30 beyte kadar yazılan kısa mesneviler olduğu gibi oldukça uzun, binlerle ifade edilen beyitten oluşan mesneviler de vardır.
- Bu türün ilk kısımlarında, münacat, na't gibi kutsallara ve kitabın yazıldığı kişilere bir övgü yer alır. Sonra *sebeb-i nazm-i kitap* başlığı altında eserin niçin yazıldığı anlatılır.
- Beş mesnevi yazılınca *hamse* meydana getirilir. Buna *penç-genc* de denmektedir.
- Mesnevileri altıya çıkarmaya ise *sîte* denir.
- Mesnevi şairlerinin bir kısmı çoğunlukla *nizâmî'yi* örnek almıştır.
- Gazel şairleri mesneviyi küçümsemiş ve mesnevi fazla tutulmamıştır.
- İran edebiyatında doğmuştur.

B. Bendlerden Oluşan Nazım Şekilleri

1. Tek Bendli Nazım Şekilleri

a. Rubai

- Edebiyatta, dört mısralık bir nazım şeklinin adıdır.
- Daha çok aaxa kafiye düzeniyle yazılmakla birlikte xaxa ya da aaaa şeklinde bütün mısraları kafiyeli olan rubailer de vardır. Bunlara *rubai-i musarra* veya *terane* denir.
- Sadece rubaide kullanılan 24 kalıp vardır.
- Bütün nazım şekillerinde başta ve sonra aynı veznin kullanılması zorunlu olduğu halde; rubaide her mısra ayrı bir vezinle yazılabilir.
- Rubailerde genel olarak mahlas söylenmez.
- Daha çok felsefi, tasavvufi fikirler, bir dünya görüşü, bir hiciv veya nükte kısa ve özlü bir şekilde ahenkli olarak ifade edilir. Bu sebeple rubai yazmak zordur.
- İran menşeli bir nazım şekli olduğu kabul görmüştür.

b. Tuyug

- Şarkı söyleme, övme, cinaslı, gizli ve imalı söz anlamına gelen Türkçe bir kelimedir.
- Terim olarak, dört mısradan oluşan nazım şekline verilen isimdir.
- Halk edebiyatımızdaki maninin divan edebiyatındaki karşılığı olarak görülmüştür.
- En büyük özelliği mısra sonlarındaki kafiyelerin cinaslı kelimelerden seçilmiş olmasıdır.
- Ancak ilk mısraı cinassız ya da tüm mısraları cinassız tuyuglar da bulunmaktadır.
- Kafiye düzeni aaxa ya da xaxa şeklindedir.

2. Çok Bendli Nazım Şekilleri

A. Musammatlar

Kelime anlamı, *ipliğe dizilen inci dizisi* olarak kabul edilmektedir. Edebiyat terimi olarak, 3-10 ve daha çok mısralı bentlerin birleşmesiyle oluşan nazım şekillerinin genel adıdır.

1. Murabba

- Arapçada *dörtte bir*, *çeyrek* anlamındaki *rubâ'* kökünden türemiş bir kelimedir.
- Bir edebiyat terimi olarak, dört mısralık bentlerden oluşan nazım şekillerine verilen addır.
- En çok aaaaA bbbA kafiye örgüsü kullanılmıştır.
- 3-7, 3-9 ya da 6-7 bent civarında yazıldığı ifade edilir
- Kafiye örgülerine göre *mütekerrir* ve *müzdevic* olmak üzere iki kısma ayrılırlar.
- Müzdevic murabballarda ilk bent kendi arasında kafiyeli, diğer bentlerin ilk üç mısraı kendi arasında son mısraı ise ilk bentle kafiyelidir. Kafiye düzeni bbba ccca ddda şeklindedir.
- Mütekerrir murabballarda ise ilk bent ve diğer bentlerin ilk üç mısraı kendi arasında kafiyelidir; ancak ilk bendin son mısraı diğer bentlerde de son mısra olarak aynen tekrar eder. Kafiye örgüsü aaaAbb bA cccA'dır.

2. Terbi

- Sözlük anlamıyla *dörtleme* demek olan terbi, bir edebiyat terimi olarak bir gazelin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiyede ikişer beyit eklenmesiyle oluşan nazım şeklinin adıdır.
- Eklenen bu mısralara *zamime* adı verilir.
- Kafiye şeması murabba ile aynı olup aa(aa) bb(ba) şeklindedir.
- Sonradan eklenen mısraların beytin önüne değil sonuna konulduğu da olur. Bu durumda yeni oluşan nazım şekline *terb-i mutrarraf* ya da *taştir* denir.

3. Muhammes

- Kelime manası *beşli*, *beş katlı*, *beşgen* demektir.
- Edebiyat terimi olarak aynı vezinde beşer mısradan oluşan bentlerle yazılan şiirlere denir.
- Muhteva yönünden tahmis ve taştirten hiçbir farkı yoktur.
- Muhammeslerde 20 farklı kafiye kullanılmasına rağmen bunların büyük bir bölümü üç ana kafiye örgüsünde yazılmıştır. Bunlar;
aaaa/bbbbA/ccca = *Muhammes-i müzdevic*
aaaaA/bbbbA/ccca = *Muhammes-i mütekerrir*
aaaAA/bbbAA/ccca = *Muhammes-i mütekerrir*
- 2 ile 211 bend arasında yazılmakla beraber en çok 5, 4 ve 7 bendlik muhammesler mevcuttur.
- Muhammeslerde farklı konular işlenmekle beraber en fazla aşk ve sevgili üzerine olan konular işlenir.

4. Tardiye

- Muhammesin özel bir biçimidir.
- İlk bent dahil olmak üzere beşinci mısralar kendi arasında kafiyelidir.

- Kafiyeleşimi bbbba cccca dddda şeklindedir.
- Buna *tard u rekb* de denir.

5. Tahmis

- Arapça *beş* anlamına gelen *hams* kökünden türemiştir. *Beşleme* manasına da gelir.
- Edebiyat terimi olarak, bir gazelin ya da kasidenin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiyede üç mısra eklenmesi suretiyle oluşan bendlerden oluşmuş nazım şeklinin adıdır.
- Kafiyeleşimi aaa(aa) bbb(ba) ccc(ca) şeklindedir.
- Eklenen mısraların tahmis edilen beyitlerle anlamca uyuşması gerekir.

6. Taştir

- *İkiye ayırmak* anlamına gelir.
- Dört ya da beş mısralık bendlerden oluşan nazım şeklinin adıdır.
- Bir gazelin her beytindeki mısraların arasına aynı vezin ve kafiyede iki veya üç mısra eklenerek yapılır.

7. Müseddes

- Her bendi altı mısradan oluşan musammatlara verilen addır.
- Bend sayısında kesin bir sınır olmamakla beraber en çok 5-7 bend arasında yazılmıştır.
- Ender olarak 12 bende kadar yazılanları da vardır.
- Kafiye şemaları aaaaaa bbbba cccca gibidir.

8. Tesdis

- Bir gazelin her beytine dörder mısra eklenerek yapılan müseddeslere denir.
- Kafiyesi aaaa(aa) bbbb(ba) cccc(ca) gibidir.

9. Müsebba ve Tesbi

- Müsebba, her bendi yedi mısradan oluşan şiire verilen addır.
- Müzdevic ve mütekerrir olanları vardır.
- Müzdevic olanında, her bendin son mısralarının sadece kafiye bağı ile birbirine bağlanmasına karşılık mütekerrir müsebbalarda ilk bendin son bir ya da iki mısraı diğer bentlerde de aynen tekrarlanır.
- Kafiye şeması aaaaaaa bbbbaa ccccaa (müzdevic), aaaaaA bbbbaA ccccaA (mütekerrir) gibidir.

10. Müsemmen ve Tesmin

- Müsemmen, her bendi sekiz mısradan oluşan nazım şeklinin adıdır.
- Mütekerrir ve müzdevic olanları vardır.
- Bentteki mısra sayısının fazla olması nedeniyle bend sonunda ikişer kafiye mısra bulunur.
- Kafiye şeması aaaaaaa bbbbaa ccccaa (müzdevic) ve AaaaaAA bbbbaA ccccaA (mütekerrir) gibidir.
- Müsemmenin yanı sıra bir de tesmin adı verilen ve bendleri sekizer mısradan oluşan bir musammat çeşidi daha ulunmaktadır.

- Tesmin, bir gazelin her beytinin önüne altı mısra ilavesiyle yapılan müsemmenin adıdır.

11. Mütessa ve Tetsi

- Her bendi dokuz mısradan oluşan nazım şeklinin adıdır.
- Müzdevic ve mütekerrir olanları vardır.
- Şekil ve kafiye bakımından diğer musammatlardan farkı yoktur.
- Mütessanın yanı sıra, bir gazelin her beyti ya da yalnızca matla beytinin önüne yedi mısra ilavesiyle oluşan nazım şekline de testi denir.

12. Mu'aşşer ve Ta'şir

- Aynı vezinde onar mısralık bendlerden oluşan musammatlara muaşşer adı verilir.
- Muaşşer, divanlarda çoğunlukla terci-bendlerle karıştırılmıştır.
- Bir gazelin her beytinin ya da sadece matla beytinin önüne sekizer mısra eklenmesiyle oluşan muaşşere de ta'şir adı verilir.

13. Terki-bend

- Terim olarak, konu sınırlaması olmayan, her bir bendi başka kafiyede, fakat aynı vezinde olan, bendleri birbirine bağlama görevi yapan ve onlardan farklı kafiyeye sahip ara beyitlerin meydana getirdiği nazım şeklinin adıdır.
- *Vasıta* ya da *bendiyeye* adı verilen bu ara beyitler, her bendin sonunda aynen tekrar ediliyorsa *terci-bend*, eğer vasıta beyti her defasında değişiyorsa o zaman *terki-bend* adını alır.
- Terki-bendler 8-20 mısrayla ve 3-17 bend arasında yazılmışlardır.
- En fazla 5 ile 7 bendli terki-bendler vardır.
- En büyük özellikleri, kafiyenin bendden bende değişiklik arz etmesidir.
- aa xa xa... vv bb xb xb... yy veya aa aa aa... vv bb bb... yy gibi kafiye örgüleri vardır.
- Konu bakımından ilk sırayı mersiye alır.
- Daha sonra mehdiye, münacât, tevhit ve na't nazım türleri gelir.

14. Terci-bend

- Her bendin bütün mısraları aynı kafiyededir.
- Vasıta beyitleri hiç değişmediği için, her bendin sonunda aynen tekrarlanır.
- Terki-bendlerde olduğu gibi hemen her konuda yazılmışlardır.
- Muhteva açısından ilk sırayı felsefi ve tasavvufi konular almıştır.